

SOLIQ BUDJET SIYOSATI VA MINTAQAVIY SIYOSATI

Shoimov Soxib Murod o'g'li

Termiz davlat universiteti Iqtisodiyot va turizm fakulteti

O'qituvchisi hamda iqtisodiyot ta'lim yo'nalishi (sirtqi) 222-guruh talabasi

Annotatsiya : *Ushbu maqolada O'zbekistonning Soliq budjet siyosati va mintaqaviy siyosati hamda milliy iqtisodiyotimizni asrash halol va adolatli soliq tizimini ishlab chiqish albatta davlatimiz rahbarining soliq sohasida olib borayotgan tizimli islohotlari haqida fikr yuritiladi.*

Kalit so'zlar: *Siyosat, agrar islohot, qishloq, institusional, agrar, sanoat, ijtimoiy, narx, moliyaviy, soliq-byudjet, pul-kredit, O'zbekistonda soliq siyosati.*

Kirish Siyosat – juda nozik va murakkab masala. Uning oddiy ko'z ilg'amaydigan yoki aql bovar qilmaydigan tomonlari juda ko'p. Siyosatda “kosa tagida – nimkosa”, “qizim senga aytaman, kelinim sen eshit” kabi holatlar ko'plab uchraydi. Shuning uchun uni to'g'ri tushunishga hamma ham har doim yetarli darajada tayyor bo'lavermaydi. Buning aynan shunday ekanligi ham tabiiy. Shunday ekan, unga nisbatan munosabat bildirayotganda juda ehtiyot bo'lmoq lozim. Aslida, siyosatni tushunishga tayyor bo'lmagan (tushunmagan)lar unga nisbatan munosabat bildirmaganlari ma'qul. Chunki bu jarayonda “qosh qo'yaman” deb, “ko'z chiqarish” hech gap emas. Hatto siyosatga nisbatan fikr bildirishim kerak, degan qaror qabul qilinganda ham yetti o'lchab, ayrim joylarda esa, yetmish o'lchab, bir kesish lozim. Aksincha, tarzda ish tutganlar hayotning achchiq tajribasi va haqiqatining ko'rsatishicha, qolgan umrlarining oxirigacha muzdek qatqni ham puflab ichishni xush ko'radilar yoki afzal biladilar. Siyosatning juda ko'p yoki xilma-xil tur (ko'rinish)lari mavjud. Ulardan biri byudjet-soliq siyosatidir. Bu siyosat ayrim hollardagidek, quruq gap bilan emas, balki pul mablag'larining harakati bilan bevosita bog'liq. Undan doimo pul mablag'larining o'ziga xos bo'lgan o'tkir “hid”i ufurib turadi. “Pul bo'lsa, changalzorda – sho'rva”, “Vaqt – bu pul” degan maqollar bekordan-bekorga kundalik hayotimizga shiddat bilan kirib borib, tobora dolzarbroq ahamiyat kasb etayotgani yo'q. Ijobiy ma'noda “Hammasini pul hal qiladi”, deb ham bejizga aytilmayapti. Byudjet-soliq siyosatini pul mablag'larining harakatidan ajralgan holda tasavvur etib bo'lmaydi. Bordi-yu, shunday qilinsa, u o'z kuchini va ta'sirchanligini yo'qotib, siyosatga emas, balki oddiy safsataga aylanadi-qoladi. [1]. Shuning uchun ham u nihoyatda murakkab, nozik, mas'uliyatli va qaltis siyosat hisoblanadi. Shu bois bu siyosat bilan ham odatda, “o'ynashib” bo'lmaydi. Aks holda, u haqiqatdan ham “kuydirish”i va “qimmat”ga tushishi mumkin. Eng umumiy va sodda tarzda byudjet-soliq siyosati bir tomondan, byudjet daromadlarini (oqilona) shakllantirish va ikkinchi tomondan, byudjet xarajatlarini (samarali) sarflash bilan bog'liq. Aslida byudjet siyosati to'g'ri ma'noda o'z

ichiga soliq siyosatini ham qamrab oladi. Biroq amaliyotda ko'pchilik hollarda, byudjet daromadlarini shakllantirishga qaratilgan siyosatni, odatda, soliq siyosati[2]. va byudjet xarajatlarini sarflashga qaratilgan siyosatni esa byudjet siyosati[3], deb yuritiladi. Shu ma'noda byudjet-soliq siyosatini shartli ravishda bir-biridan va nisbiy jihatdan mustaqil bo'lgan byudjet va soliq siyosatlarining majmuyi sifatida ham e'tirof etish mumkin[4]. Biroq bu siyosat bekordan-bekorga yagona nom bilan atalib, byudjet-soliq siyosati, deb yuritilmaydi. Buning o'ziga xos sababi bor. Bu sababning negizida ularni bir-biridan mutlaqo ajratib bo'lmazligi yotadi. Byudjet siyosatidan absolyut mustaqil bo'lgan hamda unga bevosita bog'liq bo'lmagan holda ishlab chiqilgan soliq siyosati mavjud emas va aksincha. Navbatdagi moliya yilida soliq siyosatining asosiy yo'nalishlari va unda sodir bo'lishi mumkin bo'lgan ba'zi bir o'zgarishlar, boshqa ba'zi bir sabablar bilan bir qatorda, oxir oqibatda, o'sha yilga daxldor bo'lgan byudjet xarajatlari ko'lamining qanday ekanligiga borib taqaladi. O'z navbatida, shu yildagi byudjet siyosatining asosiy yo'nalishlarini va unda sodir bo'lishi mumkin bo'lgan ayrim o'zgarishlarni asosan, shak-shubhasiz, byudjet daromadlari hajmi (miqdori) ning qanday ekanligi belgilab beradi. Shu ma'noda byudjet siyosatisiz soliq siyosatini va aksincha, soliq siyosatisiz byudjet siyosatini to'g'ri tasavvur etib bo'lmaydi. Ular ikkalasining o'zaro mushtarakligi, bir-birini taqozo etishi va vobastaligi byudjet-soliq siyosatining yagonaligidan dalolatdir. Ifodali qilib aytilganda, byudjet siyosati oqqush singari ko'kka tomon parvoz qilayotganda, soliq siyosati cho'rtanbaliq kabi dengiz tomon yoki qisqichbaqaga o'xshab quruqlik sari yo'l olmog'i kerak emas. Aks holda, arava o'rnidan qo'zg'almaganidek, byudjet-soliq siyosatining samarador (natijali)ligi ham pastligicha yoki "0"ga tengligicha qolaveradi. Byudjet-soliq siyosati to'g'ri va oqilona yurgizilsa, bir so'mlik mablag'ni sarflab, ba'zi hollarda o'n so'mlik samarani kutsa bo'ladi. Aksincha bo'lganda esa, milliard-milliard so'mlik mablag'lar samarasiz, "qumga suv singib ketgandek" g'oyib bo'lishi mumkin. To'g'ri va oqilona yurgizilayotgan byudjet-soliq siyosati (albatta, boshqa sharoitlar teng bo'lgan taqdirda) ishlab chiqarishning rivojlanishiga, aholi turmush darajasining yaxshilanishiga, soliqqa tortish bazasining kengayishiga, mablag'larning samarali sarflanishiga va h.k.larga olib kelsa, aksincha bo'lganda esa, bu siyosat iqtisodiy taraqqiyotga to'siq, xufyona iqtisodiyot ko'lamini kengaytirish, mablag'larni talon-taroj qilish va shu kabi salbiy holatlar vujudga kelishining omiliga aylanishi turgan gap. Bunday vaziyatda "Byudjet-soliq siyosatining o'zi nima, uning asosini nima tashkil etadi, tarkibiy qismlari nimalardan iborat, bu siyosat ishlab chiqilayotgan paytda nimalarga e'tibor berish kerak, uning zamonaviy dolzarb muammolari nimalar va ularni qanday qilib hal qilish maqsadga muvofiq?" kabi ko'plab savollarga aniqlik kiritib olish alohida ahamiyat kasb etadi. Bu va shunga o'xshash yana bir necha o'nlab hayotiy savollarning mavjudligi, tabiiy ravishda mazkur o'quv qo'llanmaning tarkibiy tuzilmasini belgilab (aniqlab) berdi. Shuningdek, o'quv qo'llanmaning tarkibiy tuzilmasini belgilashda ta'lim tizimining nisbatan mustaqil bosqichi bo'lgan magistraturada o'quv jarayonining o'ziga

xos bo‘lgan xususiyati (jumladan, ayrim dolzarb mavzuni “ipidan-ignasigacha” yoki chuqurlashtirilgan tarzda o‘rganish) inobatga olindi. Xususan, o‘quv qo‘llanmada ta‘lim tizimining bakalavriat bosqichida muhokama qilingan “Moliyaviy siyosat” mavzusini atroflicha ko‘rib chiqishga harakat qilindi. Bunda uning asosan, ikki jihatiga, ya‘ni byudjet va soliq siyosatlarining majmuyidan iborat ekanligiga jiddiy e‘tibor qaratildi.

Soliq tushunchasi iqtisodiy kategoriya sifatida davlatning paydo bo‘lishi va faoliyatining davomiyligi bilan bevosita bog‘liqdir. Shu o‘rinda soliq kategoriyasi davlatni iqtisodiy siyosati orqali iqtisodiy voqelik sifatida yuzaga chiqishini ta‘kidlash lozim. Soliq tushunchasi tor ma‘noda davlat ixtiyoriga soliq to‘lovchilardan majburiy tartibda undiriladigan pul tushumlarini ifodalaydi. Ma‘lumki, soliqlar bevosita davlatning paydo bo‘lishi bilan bog‘liqdir, ya‘ni davlat o‘zining vakolatiga kiruvchi vazifalarni bajarish uchun moliyaviy manba sifatida soliqlardan foydalanadi. Soliqlarning amal qilishi bu obyektivlikdir, chunki jamiyatni tashkil etuvchi barcha subyektlar ham real sektorda, ya‘ni ishlab chiqarish sohasida faoliyat ko‘rsatmaydi. Jamiyatda boshqalar tomonidan rad etilgan yoki faoliyati iqtisodiy samarasiz bo‘lgan sohalar ham mavjudki, bular soliqlarni obyektiv amal qilishini talab etadi. Aniqroq qilib aytganda jamiyatni norentabel (mudofaa, meditsina, fan, maorif, madaniyat va boshq.) va rentabel sohaga ajralishi hamda norentabel sohani moliyalashtirishning tabiiy zarurligi soliqlarni obyektiv amal qilishini zarur qilib qo‘yadi, vaholanki, norentabel sohaning ijtimoiy xizmatlari, asosan, davlat tomonidan amalga oshiriladiki, ularni moliyalashtirish usuli sifatida yuzaga chiquvchi soliqlar ham shu tufayli bevosita davlatga tegishli bo‘ladi. Soliqlarning amal qilishini bozor iqtisodiyotiga o‘tish sharoitida ikki holat bilan ifodalash mumkin: birinchidan, davlatning qator vazifalarini mablag‘ bilan ta‘minlash zarurligi, ikkinchidan, bozor iqtisodiyoti qonun-qoidalari. Davlatning bajaradigan funksiyalari va vazifalari ko‘p bo‘lib, bozor iqtisodiyoti rivojlana borishi bilan ba‘zi ijtimoiy himoyalangan bozor munosabatlariga mos kelmaydi[5]. N.I. Turgenev o‘zining “Soliq nazariyasi tajribasi” nomli kitobida (1818-yil) shuni ta‘kidlaydiki, “Bilimli bo‘lishning muvaffaqiyatlari ularning xalqlar urf-odatlariga foydali ta‘siri darajasiga qarab soliqlar tizimining takomillashuviga ham ta‘sir etgan”, «...soliqlar bilimga ega bo‘lish bilan birga paydo bo‘lib, uning belgisi bo‘lib qoldi. ...Soliqlarning tayinlanishi, taqsimlanishi va yig‘ilish usuliga qarab xalq orasida tarqalgan ma‘lumotlar to‘g‘risida; yig‘iladigan soliqlar miqdoriga qarab uning boyligi haqida fikr yuritish mumkin, bu bilimlilik va ma‘rifatni anglatadigan ikkita eng asosiy xususiyatdir». Bu so‘zlardan yana bir bor amin bo‘lish mumkinki, soliqlar qadimiy moliyaviy institutlar hisoblanib, davlatning paydo bo‘lishi bilan yuzaga kelgan. Soliqlar davlat organlarini ta‘minlash va ular oldida turgan vazifalarni bajarilishini moddiy ta‘minlashning manbasi sifatida xizmat qilgan. Davlatning rivojlanishi bilan uning vazifa va funksiyalari yangicha xususiyatlarga ega bo‘ldi. Lekin soliqlarning davlatni va uning organlarini moliyalashtirishda manba sifatidagi roli o‘zgarmay qoldi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. T.S.Malikov. Budget-soliq siyosati(o‘quv qo‘llanma)- T.: Iqtisod-moliya, 2019. – 7-10 betlar.
2. Byudjet daromadlarining ma‘lum bir kichik yoki sezilarsiz qismi soliqsiz daromadlar hisobidan shakllantirilayotganligi inobatga olingan taqdirda ham bu siyosatni o‘zgacha atab bo‘lmaydi. Chunki aynan soliqlar byudjet daromadlarining taqdirini belgilab berishda hal qiluvchi ahamiyatga ega.
3. Bu siyosatning boshqa jihatlari xususida qo‘llanmaning keyingi o‘rinlarida yana bir necha bor alohida e‘tibor qaratiladi.
4. Lekin bundan byudjet-soliq siyosatini alohida olingan byudjet siyosati va soliq siyosatining mexanik tarzda qo‘shilishidan vujudga kelgan siyosat sifatida talqin etish maqsadga muvofiq, degan xulosa kelib chiqmasligi lozim. Aniq tasavvur hosil qilish maqsadida o‘quv qo‘llanmada byudjet siyosati va soliq siyosatining alohida-alohida olingan tarzda ko‘rib chiqilganligi ham ularning absolyut mustaqil siyosat ekanligini ko‘rsatishga asos bo‘la olmaydi.
5. A. V. VAHOBOV, A. S. JO‘RAYEV SOLIQLAR VA SOLIQQA TORTISH. O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta‘lim vazirligi tomonidan darslik sifatida tavsiya etilgan. “SHARQ” NASHRIYOT-MATBAA AKSIYADORLIK KOMPANIYASI BOSH TAHRIRIYATI. TOSHKENT—2009. 6-bet.